

Індивідуалізація відповідальності як запобіжник формалізму та складова справедливого рішення в адміністративному судочинстві

Гураленко Наталія Анатоліївна¹, Бережнюк Владислав Михайлович²

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2025	Право	342.9:347.998

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18606394>

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз індивідуалізації відповідальності як базового принципу адміністративного судочинства, спрямованого на подолання формалізму у публічно-правових спорах та забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод людини. Обґрунтовується теза, що індивідуалізація відповідальності виступає не лише методологічним орієнтиром для суду, а й ключовим запобіжником механічного застосування адміністративних санкцій і легітимації формально законних, але матеріально несправедливих рішень суб'єктів владних повноважень.

Доведено, що абстрактний характер адміністративно-правових норм об'єктивно не відповідає багатоманітності реальних публічно-правових конфліктів, які постійно виникають і залежні від конкретного соціального, економічного та особистісного контексту. За таких умов належний та ефективний судовий контроль неможливий без надання адміністративному суду достатнього простору оцінювання, необхідного для співвіднесення фактичних обставин провадження з принципами пропорційності, справедливості. Особливу увагу приділено доктринальним розбіжностям у тлумаченні природи індивідуалізації відповідальності, зокрема співвідношенню підходів, орієнтованих на суспільну шкідливість правопорушення, та персоніфікованих моделей, що акцентують увагу на характеристиках особи.

Акцентовано увагу, що відсутність нормативного визначення індивідуалізації відповідальності в адміністративному законодавстві України зумовлює неоднорідність судової практики та підвищує ризики формалізованого правозастосування. Наголошено, що у межах адміністративного судочинства цей принцип набуває гарантійного характеру, оскільки спрямований на обмеження дискреції публічної влади та забезпечення співмірності втручання у права особи.

Окремо проаналізовано вплив цифровізації адміністративних процедур і автоматизованих рішень на можливість врахування індивідуальних обставин справи. Зроблено висновок, що без активної ролі адміністративного суду алгоритмізація управління здатна відтворювати формалізм і породжувати системні порушення прав людини.

¹ доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри теорії права та прав людини Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-0884-215X>

² кандидат юридичних наук, асистент кафедри Міжнародного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, ORCID : <https://orcid.org/0009-0004-3581-4255>

Ключові слова: індивідуалізація відповідальності, адміністративне судочинство, адміністративні процедури, призначення покарання, справедливість, цифровізація, реабілітація незаконно засуджених, адміністративний примус, захист прав.

Individualization of liability as a safeguard against formalism and a component of a fair decision in administrative judicial proceedings

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the individualization of legal liability as a system-forming principle of administrative adjudication, aimed at overcoming formalism in public-law disputes and ensuring effective judicial protection of human rights and freedoms. It substantiates the thesis that individualization functions not only as a methodological guideline for the court, but also as a key safeguard against the mechanical application of administrative sanctions and the legitimization of decisions by public authorities that are formally lawful yet substantively unjust.

It is demonstrated that the abstract nature of administrative-law norms objectively fails to correspond to the diversity of real public-law conflicts, which invariably arise within specific social, economic, and personal contexts. Under such conditions, effective judicial control is impossible without granting the administrative court a sufficient margin of evaluative discretion necessary to correlate the factual circumstances of a case with the principles of proportionality, fairness, and good governance. Particular attention is paid to doctrinal divergences in interpreting the nature of the individualization of liability, especially the relationship between approaches focused on the degree of social harm of an offence and personalized models that emphasize the characteristics of the individual concerned.

The article emphasizes that the absence of a statutory definition of the individualization of liability in Ukrainian administrative legislation leads to inconsistency in judicial practice and increases the risks of formalized law enforcement. At the same time, within the framework of administrative adjudication this principle acquires a guarantee-oriented character, as it is aimed at limiting the discretion of public authorities and ensuring the proportionality of interference with individual rights.

The impact of the digitalization of administrative procedures and automated decision-making on the possibility of taking individual circumstances into account is examined separately. It is concluded that, in the absence of an active role of the administrative court, the algorithmization of governance is capable of reproducing formalism and generating systemic human rights violations. Ultimately, the individualization of liability is defined as an essential characteristic of modern administrative justice, a necessary condition for a fair judicial decision, the effective rehabilitation of persons unlawfully subjected to liability, and the maintenance of a proper balance between public interests and the rights of private individuals.

Keywords: individualization of liability, administrative proceedings, administrative procedures, justice, digitalization, rehabilitation of wrongfully convicted persons, administrative enforcement, protection of rights.

Вступ

У адміністративному судочинстві індивідуалізація виступає важливим механізмом запобігання формалізму, дозволяючи суду враховувати конкретний контекст правопорушення, особистісні та поведінкові особливості порушника, а також наслідки його дій. Такий підхід забезпечує прийняття рішень, які відповідають не лише букві закону, а й принципам справедливості, пропорційності та належної оцінки тяжкості вчиненого діяння.

Індивідуалізація відповідальності в адміністративному судочинстві виступає ключовим запобіжником формалізму при визначенні заходів публічно-правового впливу, оскільки орієнтує суд на персоніфіковану оцінку наслідків втручання держави у

сферу прав і свобод конкретної особи. На відміну від механічного відтворення адміністративних санкцій або підтвердження законності владного акта за формальними ознаками, індивідуалізований підхід забезпечує досягнення цілей адміністративної відповідальності – відновлення порушених прав, забезпечення пропорційності втручання та запобігання повторним порушенням.

Під адміністративною відповідальністю можна розуміти різновид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні у визначеному порядку уповноваженими суб'єктами щодо особи, яка вчинила правопорушення, передбаченого законом адміністративного стягнення [4, с. 359].

Визначення заходів адміністративного примусу або відповідальності без урахування конкретних обставин справи, характеру правопорушення та індивідуальних характеристик особи, щодо якої застосовується владне рішення, вступає у пряму суперечність із принципами справедливості, пропорційності, що становлять основу сучасної моделі адміністративної юстиції. За таких умов судові рішення ризикують трансформуватися на інструмент легітимації формально законних, але матеріально несправедливих управлінських рішень.

Адміністративне законодавство, подібно до кримінального, оперує абстрактними нормативними конструкціями, які узагальнюють типові ситуації порушення публічно-правових обов'язків, тоді як реальні адміністративні спори завжди виникають у конкретному соціальному, економічному та особистісному контексті. Саме тому ефективний судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень неможливий без надання суду належного простору оцінювання, необхідного для встановлення фактичних обставин справи та їх співвіднесення з принципами справедливості та пропорційності.

Особливої актуальності індивідуалізація відповідальності набуває в умовах цифровізації адміністративних процедур, коли автоматизовані системи прийняття рішень і стандартизовані алгоритми управління істотно звужують можливість врахування індивідуальних життєвих ситуацій. За відсутності активної ролі адміністративного суду такі цифрові механізми здатні відтворювати або посилювати формалізм, що унеможливує повноцінний захист прав особи та підвищує ризики незаконного притягнення до адміністративної відповідальності.

З урахуванням динамічного характеру публічно-правових відносин, різноманіття форм адміністративних правопорушень і постійної трансформації моделей державного управління, уніфікований підхід до застосування адміністративних санкцій є об'єктивно недосконалим. За цих умов індивідуалізація відповідальності постає не факультативним елементом адміністративного судочинства, а його сутнісною характеристикою, без якої неминучими стають формалізм судових рішень, зниження рівня довіри до адміністративної юстиції та порушення принципу ефективного судового захисту прав людини.

Результати

Кримінальне та адміністративне законодавство передбачає формально однакові санкції для всіх осіб, які вчинили правопорушення. Проте конкретні обставини скоєння такого правопорушення, а також індивідуальні характеристики особи, яка його вчинила, можуть значно відрізнятись за найрізноманітнішими параметрами. Іншими словами, вчинене правопорушення відображає не лише умови та обстановку його вчинення, а й причини та індивідуальні особливості особи винного. За таких умов застосування принципу індивідуалізації відповідальності є необхідним для забезпечення справедливості рішення суду. Багато обставин, які необхідно враховувати при індивідуалізації покарання, важко передбачити нормативно, а подекуди – практично неможливо. Незважаючи на ці складнощі, законодавець, встановлюючи норми, що

регулюють призначення покарань, прагне врахувати максимальне різноманіття ситуаційних ознак, що можуть виникати на практиці. Уже в самому законі, хоча й у загальному вигляді, формулюються відповідні положення, які створюють основу для персоналізованого підходу при призначенні покарання [1]. Керуючись такою методологічною основою, вітчизняний законодавець у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) регламентує діяльність суду та правоохоронних органів з індивідуалізації кримінальної відповідальності у положеннях, які визначають поняття і мету покарання (ст. 50 КК України), загальні засади і порядок (правила) призначення покарання (ст.ст. 65-73, 103 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст.ст. 74-87 КК України) тощо. Уже сам факт, що положення, які стосуються індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, закріплені в чималій кількості статей загальної частини КК України, свідчить про її фундаментальне кримінально-правове значення.

Хоча принцип індивідуалізації покарання відображено в загальних засадах та критеріях його призначення, може виникнути ризик ототожнювати поняття «призначення покарання» з «його індивідуалізацією», виходячи з того, що кваліфікація вчиненого злочину визначає рамки покарання за відповідними статтями Особливої частини Кримінального кодексу України. З такої методологічної позиції могло б здатися, що, оскільки стаття чітко встановлює вид і межі покарання, потреба в індивідуалізації вже відпадає. Насправді ситуація значно складніша. Діапазон санкцій у межах одного виду покарання, а також можливість вибору його конкретного виду є достатньо широким. Крім того, окремі злочини відрізняються не лише за своєю природою, а й за ступенем суспільної небезпеки. Тому кваліфікація діяння, незважаючи на її першорядну роль у процесі призначення покарання, не забезпечує повного врахування всіх обставин, що визначають тяжкість злочину та необхідність персоналізованого підходу до покарання. Обґрунтування недоцільності індивідуалізації покарання на підставі того, що законодавець формулює її положення в «абстрактній формі», за висновком Д.А. Шевченка, є недостатньо переконливим і водночас суперечливим: сама «абстрактна форма» передбачає необхідність конкретизації на індивідуальному рівні. Дослідник справедливо відзначає, що на законодавчому рівні принцип індивідуалізації покарання знаходить лише часткове відображення у нормах, які закріплюють принцип справедливості та загальні засади призначення покарання, тоді як повне втілення цього принципу можливе лише на практичному, правозастосовному рівні [5, с. 96].

Повноцінний розвиток концепції індивідуалізації покарання як процесу застосування норм кримінального права щодо визначення покарання та закріплення його результатів у правозастосовному акті отримав відображення у працях В.Я. Конопельського. На його думку, «індивідуалізація покарання при його призначенні реалізується правозастосовцем, точніше – суддею, і лише ним. При цьому орієнтирами для судді слугують межі санкції, визначені законодавцем, а також критерії, на основі яких правозастосовець може діяти в рамках встановлених законом меж» [2, с. 30].

У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) прямої норми, яка б називала «індивідуалізацію відповідальності», немає, адже адміністративне судочинство спрямоване не на призначення покарання, а на захист прав, свобод і законних інтересів осіб у сфері публічних відносин. Однак механізми, що наближаються до концепції індивідуалізації, закладені у низці положень, зокрема ст. 9 КАСУ «Верховенство права і принцип справедливості у розгляді справ», ст. 38 КАСУ «Повноваження суду встановлювати обставини справи». Їх можна розглядати як інструменти, що дозволяють суду враховувати конкретні обставини справи та особисті характеристики сторін, що фактично забезпечує індивідуалізований підхід до праввідносин та, опосередковано, до відповідальності.

Індивідуалізація відповідальності в адміністративному судочинстві виконує роль основного механізму запобігання формалізму при визначенні заходів публічно-правового впливу, оскільки спрямовує суд на персоналізовану оцінку наслідків державного втручання у права та свободи конкретної особи. На відміну від автоматичного застосування адміністративних санкцій або формальної перевірки законності владного акта, індивідуалізований підхід дозволяє забезпечити досягнення ключових цілей адміністративної відповідальності – відновлення порушених прав, забезпечення пропорційності адміністративного примусу і державного втручання та мінімізацію ризику повторних правопорушень.

Узагальнення доктринальних підходів до осмислення окремих складових принципу індивідуалізації відповідальності дає підстави констатувати, що питання його сутності та реального впливу на стан правопорядку і правове становище особи, щодо якої застосовується адміністративний примус, і дотепер не отримали однозначного наукового вирішення. Якщо ці проблеми й не можуть бути охарактеризовані як *terra incognita*, то безперечно залишаються у площині *terra conflicta*. Такий стан зумовлений насамперед глибокими розбіжностями у тлумаченні природи індивідуалізації відповідальності, коли в наукових дослідженнях по-різному визначаються як її зміст, так і інструментарій реалізації.

У правовій доктрині залежно від методологічних засад та предмета аналізу актуалізується або індивідуалізація відповідальності з огляду на конкретний ступінь суспільної шкідливості правопорушення, або індивідуалізація, що ґрунтується на врахуванні індивідуальних характеристик особи правопорушника, тобто персоніфікований підхід. В адміністративному судочинстві ці концептуальні розбіжності мають не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки від обраної моделі індивідуалізації залежить межа судового втручання у сферу дискреції суб'єктів владних повноважень та ефективність судового контролю за пропорційністю застосованих заходів публічно-правового впливу.

За таких умов окреслення проблематики індивідуалізації відповідальності набуває особливої гостроти з огляду на те, що правозастосовна практика, зокрема в адміністративних спорах, також не вирізняється єдністю та визначеністю. Однією з ключових причин такої ситуації є відсутність нормативного закріплення поняття індивідуалізації відповідальності як у адміністративному, так і в кримінальному законодавстві України.

В умовах адміністративного судочинства принцип індивідуалізації відповідальності набуває особливої ваги, оскільки спрямований не стільки на реакцію держави на правопорушення, скільки на обмеження публічної влади у здійсненні нею дискреційних повноважень. Саме в публічно-правових спорах ризик формалізму є найбільш відчутним, адже адміністративні органи схильні застосовувати уніфіковані рішення, не враховуючи конкретні життєві обставини особи, наслідки втручання у її права та принцип пропорційності.

Індивідуалізація адміністративної відповідальності вимагає від суду здійснення поглибленого контролю за змістом адміністративного акта, зокрема щодо обґрунтованості, розсудливості, необхідності та співмірності втручання у сферу прав і свобод приватної особи. Судове рішення у такій категорії справ не може обмежуватися формальною перевіркою відповідності акта закону, а повинно містити оцінку того, чи була реакція з боку держави адекватною конкретній ситуації та чи не призвела вона до надмірного обмеження прав особи.

Особливе значення принцип індивідуалізації відповідальності має у справах, пов'язаних із накладенням адміністративних стягнень, застосуванням фінансових санкцій, анулюванням дозволів, позбавленням соціальних виплат або притягненням до

публічно-правової відповідальності в умовах цифровізації та автоматизованих процедур. У таких випадках шаблонність рішень адміністративних органів, підсилена цифровими інструментами управління, істотно зужує можливість врахування індивідуальних обставин справи, що створює ризик системних порушень прав людини.

У контексті реабілітації осіб, незаконно засуджених та притягнутих до адміністративної відповідальності, індивідуалізація судового контролю виступає ключовою гарантією відновлення порушених прав. Формальне скасування вироку суду та адміністративного акта без належної оцінки фактичних наслідків його застосування не забезпечує повної реабілітації особи, оскільки не усуває соціальних, професійних чи репутаційних втрат, завданих неправомірними діями суб'єкта владних повноважень. У цьому аспекті кримінальне та адміністративне судочинство покликане не лише констатувати незаконність владного рішення, а й забезпечити ефективне відновлення правового становища особи.

Цифровізація адміністративного судочинства, зокрема впровадження електронних сервісів, автоматизованого розподілу справ і цифрових моделей прийняття адміністративних рішень, актуалізує проблему збереження суддівської автономії та індивідуального підходу до вирішення справи. Алгоритмізація управлінських процесів, не будучи врівноваженою ефективним судовим контролем, може перетворити принцип законності на інструмент формального правозастосування, що суперечить природі адміністративної юстиції як механізму захисту особи від свавілля публічної влади. Саме тому у площині адміністративного судочинства індивідуалізація відповідальності виконує не лише каральну або коригувальну функцію, а насамперед гарантійну та відновлювальну, забезпечуючи баланс між публічними інтересами та правами приватної особи. Вона постає необхідною умовою ухвалення справедливого судового рішення, здатного протидіяти формалізму, мінімізувати негативні наслідки цифровізації та створити реальні механізми реабілітації осіб, незаконно залучених до публічно-правової відповідальності.

Висновки

Аналізуючи вищесказане можна констатувати, що принцип індивідуалізації відповідальності в кримінальному та адміністративному судочинстві є фундаментальним механізмом забезпечення справедливості, оскільки дозволяє враховувати конкретні обставини правопорушення та персональні характеристики особи, що сприяє адекватності і пропорційності застосованих заходів.

Незважаючи на формально однакові санкції у законодавстві, ефективна реалізація індивідуалізації можлива лише через правозастосовну діяльність суду, яка передбачає гнучку оцінку фактів, мотивації та соціальних наслідків кожного конкретного випадку.

В адміністративному судочинстві індивідуалізація відповідальності виступає ключовим запобіжником формалізму та забезпечує баланс між дискреційними повноваженнями держави і правами приватної особи, особливо у контексті цифровізації та автоматизації процедур.

Для осіб, незаконно засуджених або незаконно притягнутих до адміністративної відповідальності, індивідуалізований підхід до судового контролю створює реальні умови для відновлення порушених прав, включаючи соціальні, професійні та репутаційні аспекти.

Список використаних джерел

1. Бережнюк В. Атрибутивні основи судової дискреції в контексті реалізації принципу індивідуалізації покарання у разі його призначення. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2020. № 6. Р. 4–9. <https://uni->

goettingen.de/de/document/download/896b4f1ced2b8adc1674f8ad1ca80d5e.pdf/ReOS%2006%20aus%202020.pdf

2. Конопельський В. Я. Поняття та взаємодія: диференціація та індивідуалізація покарання. *Правова система: теорія і практика*. 2016. № 1. С. 29–33. <file:///C:/Users/User/Downloads/Pupch 2016 1 11.pdf>
3. Константінов С. Ф. Напрями розвитку адміністративно-деліктного права в Україні. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 235–238. <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.31>
4. Соловійова О. Принципи адміністративної відповідальності та проблеми їх практичної реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 358–366. <http://lsej.org.ua/9 2022/88.pdf>
5. Шевченко Д. А. Правовий механізм реалізації принципу індивідуалізації покарання в кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 95–98. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/746a745c-68c0-4641-bef7-af1915ca1efe>